

УДК 27-9(477.51)"16"

Ю. А. Мицик, І. Ю. Тарасенко

Документи священнослужителів Сіверщини другої половини XVII ст. (за матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та Відділу рукописів Бібліотеки Польської академії наук у Кракові)

Здійснено комплексний аналіз таких історичних джерел, як документи священнослужителів Сіверщини другої половини XVII ст. (за матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та Відділу рукописів Бібліотеки Польської академії наук у Кракові).

Ключові слова: історичне джерело, Україна, Польща, священнослужитель, Чернігово-Сіверщина.

Сделан комплексный анализ таких исторических источников, как документы священнослужителей Северщины второй половины XVII в. (по материалам Института рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и Отдела рукописей Библиотеки Польской академии наук в Кракове).

Ключевые слова: исторический источник, Украина, Польша, священнослужитель, Чернигово-Северщина.

The complex analysis historical researches (the priest's documents of Severia in the second half of the XVIIIth century (through materials of Manuscript institute of Vernadsky National Library of Ukraine and Manuscript department of Polish Academy of Sciences in Krakow)) is made.

Key words: historical source, Ukraine, Poland, priest, region of Chernigov and Severia.

Святий єпископ Чернігівський і Ніжинський Філарет (Гумілевський) (1805–1866) був не тільки видатним церковним діячем, але й ґрунтовним істориком Церкви, краєзнавцем Сіверщини. Ця його справа продовжується сіверськими істориками, однак їх робота в галузі публікації документів єпископів, ігуменів, священників тільки починається. Це не було випадковим. В СРСР історія Церкви була фактично під заборною, особливо періоду Гетьманщини, яку "не рекомендувалось" вивчати, оскільки її історія була пов'язана з українською державністю. Тому доводиться починати майже з нуля. Головними архівосховищами України щодо історії Православної Церкви доби Гетьманщини є Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАУК), де зокрема зберігається документація понад

20 монастирів Сіверщини, та Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Знаменита колекція сіверських документів, вивезена в середині XIX ст. до Польщі Марціном Гожковським, теж має велику цінність. Вона знаходиться у відділі рукописів (далі – ВР) бібліотеки Польської академії наук у Кракові (далі – БПАН). Враховуючи обмежений обсяг статті, зупинимось тільки на двох останніх архівосховищах. Оскільки частина документів вже надрукована нами, будемо посилатися на публікації, не вказуючи архівних сигнатур.

Зазначимо, що нами (невеликою групою археографів у складі 2–4 осіб) здійснюється видання серії "Документальна спадщина монастирів Гетьманщини", в межах якої побачили світло уже три томи, в т. ч. стосовно Максаківського монастиря [1]. Ця обитель знаходилася на території Менського району Чернігівської області і його документація безпосередньо стосується теми нашої доповіді. В документації інших двох монастирів окремі документи стосуються монастирів Чернігівщини. Документація священнослужителів (грамоти, універсали, укази тощо) регулярно публікується нами на сторінках журналу "Сіверянський літопис" (далі – СЛ) і вона увійде до складу тритомника "Сіверщина гетьманська", який нині готується нами, а том перший (XVII ст.) вже цілком готовий до друку.

Особливістю ІР є те, що матеріали по історії Церкви розпорошені по різних фондах і доводиться докладати значних зусиль, щоб виявити ті, що стосуються Сіверщини. До того ж документів доби Руїни досить мало і тому ми інколи будемо залучати документацію світських осіб, яка стосується історії Православної Церкви.

Першим з них за хронологією є лист 1667 р. з Ніжина шляхтича Миколи Малаховського до архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля [2]. Цей лист проливає світло на заснування Омбиського монастиря. Коло його початків стояв шляхтич Малаховський (з роду Малаховських походить мати гетьмана Пилипа Орлика – Ірина), який жив поблизу Омбиша в Круничполі (село суч. Ічнянського р-ну), володів також землею біля Лосинівки, що на Ніжинщині (потім продав їх Чижю, а той Угорницькому. Жінка останнього Катерина подарувала ці землі новостворюваному Омбиському монастиреві 1.12.(21.11.)1649 р.). Коли пізніше за ці землі виникла суперечка, то за наказом гетьмана Івана Виговського Малаховський провів межу між спірними землями, орієнтуючись також на "копці" – межові знаки, насипані ще Адамом Киселем. В документі названо ім'я намісника Омбиського монастиря Іллі, який у 1667 р. вже не жив. У фондуші Угорницької 1649 р. названо ім'я першого ігумена обители – ієромонаха Іларіона Борисовича [3].

Наступного року був написаний лист з Москви видатного письменника ієромонаха Симеона Полоцького до Філатея Утчицького, ігумена Богоявленського монастиря в Полоцьку. Тут згадувалася книга чернігівського архієпископа Лазаря Барановича "Меч духовний", яка була послана о. Філатею до Вільна через пана Бельмакевича [4]. 1671 роком датований випис чернігівської полкової канцелярії щодо скарги оо. Іоаннікія Галятовського, архімандрита Єлецького монастиря, та Павла Пучковського, колишнього ніжинського протопопа, чернігівському полковнику Василю Гнатовичу (брату гетьмана Дем'яна Многогрішного) на "обывателя олишевского" Івана Биховця. Останній чинив різні перешкоди "в млынах, сеножациях, и в намановских и топчьевских", через що обитель зазнала збитків на 200 коп з лишнім. Авторитетна комісія визнала правоту духовенства і звеліла Бихівцю розкопати греблю під карою у 2000 талярів [5].

21(11).09.1671 р. у Новгороді-Сіверському Михайло Лежайський, архімандрит Спаського монастиря, відомий поет, видав підтвердження дозволу на побудову на землях обителі на р. Горохівці млина батуринському жителю Петру Соломоновичу. Сам дозвіл від 22 (12).09.1665 р. був даний чернігівським архієпископом Лазарем Барановичем [6]. Цей же Михайло Лежайський написав у 1677 р. листа до охочекомонного полковника Іллі Новицького [7], який зберігся в архіві цього полковника. У цьому листі він скаржився, що монастирського підданого Матвія на шляху на ярмарок у Борзні напав староста села Нехаївки (суч. Коропського р-ну) з челядниками і пограбував його. Оскільки Нехаївкою володів Новицький, то Лежайський звертався до нього, щоб відшкодувати кривду своєму підданому й покарати старосту [7]. Сам Лазар Баранович видав 27 (17) січня 1675 р. привілей Андрію Головні, "обывателеві тулиголовскому", на будівництво млина на р. Реті [8]. Вертаючись до архіву полковника Новицького, який зберігся у вигляді шести фундаментальних рукописів, відзначимо, що там містяться оригінали 19 листів до нього ігумена Свято-Микільського Рихлівського монастиря Луки Григоровича 1680–1685 рр., лист до Новицького намісника, ієромонаха Івана Полежачого, та згаданий лист Лежайського. Ця кореспонденція проливає важливе світло на майже не досліджену історію обителі. Тут є генеалогічні дані, свідчення про козаків полку Новицького, про візити до монастиря гетьмана Івана Самойловича, генеральних осавулів Леонтія Полуботка та Івана Мазепи й іншої старшини, свідчення про просвітницьку діяльність ченців тощо [9]. Особливу цінність являє лист до Новицького святого Димитрія Ростовського (Туптала) від 18(8).06.1683 р., написаний у Крупицькому монастирі під Батурином (Димитрій був ігуменом цієї

обителі). Він стосується конфлікту між ченцями і людьми полковника на сіножаті в Тиниці (село сучасного Бахмацького р-ну). Не маючи інформації про суть події, ігумен на всякий випадок вибачається і просить не доносити про це гетьманові, обіцяє завтра ж відвідати Тиницю і в усьому розібратися в справі [10]. Варто зазначити ще один лист написаний не раніше серпня 1687 р. до Лежайського. Його автором був гетьман Мазепа. В обширному посланні він відповідає на скаргу Лежайського щодо утисків новгородської архімандрії, називає його отцем та приятелем і запевняє, що ці кривди були вчинені колишнім гетьманом (Самойловичем), а "в том я и перед н[е]бом и перед світом не естем винен". виправляючи цю ситуацію, Мазепа повертає в монастирське підданство селян, які записались у козаки, обіцяє пізніше вирішити справу з с. Кам'янкою та ін. [11].

Не менш цікавий документ належить перу священика в Салтиковій Дівиці о. Лаврентія Касперовича Похвальського від 20(10).11.1685 р. о. Лаврентій був першим відомим в українській історії військовим капеланом (ще за гетьманату Юрія Хмельницького). У Салтиковій Дівиці він прокопав землю коло Десни й утворив штучне озеро, сінні покоси тощо. Ці землі й озеро (Лазницьке) він дарував Максаківському монастиреві [12]. 1688 р. датований дозвіл Лазаря Барановича воронізькому протопопу Йосифу Лазаревичу будувати греблю на р. Шостці в с. Ображіївка (попередньо він отримав дозвіл від гетьмана Мазепа) [13]. 1693 р. св. Феодосій Углицький, коад'ютора, від імені архієпископа чернігівського та новгород-сіверського Лазаря Барановича видав грамоту на відновлення печер св. Антонія в Любечі старцям ієродиякону Йоні та ченцю Інокентію Щирському. Трохи пізніше у тому ж році київський митрополит Варлаам Ясинський та архімандрит Києво-Печерської лаври Мелетій Вуяхевич видали відповідні грамоти цим же особам [14]. У 1695 р. гетьман Іван Мазепа написав листа до чернігівського архієпископа св. Феодосія Углицького у відповідь на його послання через намісницю чернігівського жіночого монастиря, яка прибула до гетьмана з проханнями всієї обителі. Святий клопотався, щоб "тяжести и долегливости, неслушне их подданым од старшини полку Черніговского діючіеся", були полегшені або відмінені. У зв'язку з цим гетьман видав універсал до чернігівського полковника Якова Лизогуба [15]. Ще один універсал (1697 р.) Мазепа адресував ігумену Свято-Микільського Крупицького монастиря. Гетьман бере сторону Андрія, козака с. Спаського, у котрого монастир забрав і спустошує його ліс [16]. Мова йде про село Сосницького р-ну Чернігівської обл. У листопаді 1696 р. Лаврентій Крщонович звернувся з листом до гетьмана Івана Мазепа. Це унікальний документ, оскільки

про автора твору "Киот срібнокований" (1695 р.) майже нічого не відомо. Тут, зокрема, маємо свідчення того, що Крщонович, ігумен Свято-Троїцького Іллінського чернігівського монастиря, служив понад 20 років чернігівським архієпископам (Лазар Баранович і Феодосій Углицький), прийняв чернецтво в чернігівській кафедрі, трудився в друкарні, підтримував зв'язки з Києво-Могилянською академією та Чернігівським колегіумом... У листі він висловлює бажання служити гетьману Мазепі [17]. У жовтні 1698 р. святий Іоан Максимович, єпископ чернігівський та новгород-сіверський, видав у Стародубі грамоту з приводу освячення місцевого Преображенського храму. Цікаво, що всім, хто прийде на освячення, святий обіцяв відпущення гріхів [18]. 1698 р. датований і заповіт конотопського священика о. Корнилія. Окрім майна, відписаних родичам, грошові суми о. Корнилій заповідав церквам, як і книгу Трефологій львівського друку. Текст цього заповіту наводиться в додатках, так само як трьох новознайдених документів, які належать перу святих – чернігівських архієпископів Феодосія Углицького та Іоанна Максимовича. Вони були створені наприкінці XVII ст. і стосувалися майнових справ (продаж млина на р. Івоті нижче с. Погребки воронізькому сотнику Роману Лазаревичу).

Насамкінець відзначимо, що в згаданих вище документах на чільному місці стоять питання стосовно економічного становища обителі. Це є типова ситуація, бо братія намагалася зберегти ті документи, які б були важливим аргументом у можливих судових процесах за землі, млини тощо. На другому місці знаходяться документи, які висвітлюють роль монастирів як центрів духовного життя, культури й освіти.

Література

1. Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. – К., 2011. – 559 с. ; Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря XVII–XVIII ст. – К., 2015. – 173 с. ; Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря у Києві XVII–XVIII ст. – К., 2017. – 607 с.
2. Мицик Ю. 3 нових джерел до історії церковного землеволодіння на Чернігівщині XVII–XVIII ст. / Ю. Мицик // СЛ. – 1997. – № 102. – С. 103–104.
3. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – К., 2012.
Т. 1. – 2012. – № 257.
4. НБУВ. – ІР. – Ф. 194. – № 121. – Арк. 229. Опубліковано: Мицик Ю. Із листування духівництва 1660-х рр. // УІЖ. – 2017. – № 3. – С. 154–155.
5. НБУВ. – ІР. – Ф. X. – № 7474.
6. Мицик Ю. 3 джерел до історії Сіверської України та Білорусі XV–XVII ст. / Ю. Мицик // СЛ. – 2001. – № 3. – С. 61–62.
7. Мицик Ю. 3 документації Свято-Микільського Рихлівського монастиря XVII ст. (листи ігумена Луки) / Ю. Мицик // СЛ. – 2004. – № 1. – С. 23–24.

8. Мицик Ю. З джерел до історії Сіверської України та Білорусі XV–XVII ст. // СЛ. – 2001. – № 3. – С. 62.
9. Мицик Ю. О. З документації Свято-Микільського Рихлівського монастиря XVII ст. (листи ігумена Луки) / Ю. Мицик // СЛ. – 2004. – № 1. – С. 12–24.
10. НБУВ. – ІР. – Ф. II. – № 14029.
11. Мицик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи // СЛ. – 1998. – № 1. – С. 92–93.
12. Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря... С. 75–76.
13. Мицик Ю. Матеріали фонду 148 ЦДІА України у Києві як джерело з історії Пустинно-Харлампієвського Гамаліївського монастиря XVIII ст. / Ю. Мицик, І. Тарасенко // Сіверщина в історії України. – 2017. – № 10. – С. 150–148.
14. Мицик Ю. Відновлення Антонієвих печер у Любечі (XVII ст.) // Київська Старовина / Ю. Мицик. – 1996. – № 2/3. – С. 79–82.
15. Мицик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи / Ю. Мицик // СЛ. – 1998. – № 1. – С. 95.
16. Мицик Ю. З документації гетьмана Івана Мазепи / Н. Бойницька, Ю. Мицик // СЛ. – 2001. – № 4. – С. 41.
17. Мицик Ю. Фрагменти до біографії І. Мазепи / Ю. Мицик // СЛ. – 2007. – № 3. – С. 14–15.
18. НБУВ. – ІР. – Ф. VIII. – № 1446.

Додатки

№ 1

1690, грудня 29 (19). – Чернігів. – Універсал чернігівського архієпископа св. Феодосія Углицького.

"Феодосий Углицкий, млстию Бжиею православный архиепископ черниговский, новгородский и всего Сивера, архимандрита елецкий.

Всім, кому того відати будет потреба, ознаймуем, иж одобралисмо золотих двісті ве злоті от пна Романа Лазаревича, сотника вороніжского, аби мито, которое ему продалихмо на усті ріки Ивотки, нижей Погребков, в наших власне кгрунтах пастирских, до катедри черниговской напешное, и в том жесмо одобрали замененное займище червоних тридцет, квитуем его, пна сотника.

Писан в катедрі нашой архиепископской черниговской року 1690 декаврия 19.

Вышменованый архиепископ рукою власною.

Квиетанция пану сотникові вороніжскому".

(НБУВ. – ІР. – Ф. I. – № 5927. – Оригінал, завіреним печаткою)

№ 2

1694, серпня 31 (21). – Свірж. – Універсал чернігівського архієпископа св. Феодосія Углицького.

"Феодосий Углицкий, млстию Бжиею православный архиепскоп черниговский, новгородский и всего Сивера, архимандрита елецкий черниговский.

Відомо чиним тепер и в потомние часи, иже смо славетному пну Лазару Лазаревичу (?) позволили и благословили в ґрунтах нших катедралных под селом Погребками на реці Ивоті греблю сипати межи обома берегами ншими и млын з винницею при ней будовати. За що повинен он будет до катебри ншой золотых двісті дати червоними золотими о запустах Филиповых в сем року наступаючих. А по построению млына волен будет так он сам, яко и потомкове, его пожытку всего так фундаторові млына, яко и катебри належачого, з него заживати. Любо он сам албо потомкове его кому схотят тот млын пустити. Варуем зас, абы там жадних до млына займищ и закопов не было, кром волного вывоженя з пущ нших деревны надобной до млына. Що все бы в ліпшой памяти и твердості заставапо, сей лист нш з подписом руки власной и з печатю катедралной вышпомененому пну Лазарю выдати розказалисмо.

Писан в Свіржу дворці ншом катедралном року Бжого 1694 мсца августа 21 дня.

Вышменованый архиепскоп рукою власною".

(НБУВ. – IP. – Ф. – I. № 59270. – Автограф (?) написаний на друкованому (!) бланку автора, завірений печаткою. Курсивом виділено друкований текст. Пізніший запис: "1694-о году августа 21 дня")

№ 3

1698, серпня 31 (21). – Чернігів. – Універсал чернігівського архієпископа св. Іоанна Максимовича.

"Феодосий Углицкий, млстию Бжию православный архиепскоп черніговский, новгородский и всего Сівера.

Послідуючим мы изволению преосвященного Лазаря Барановича, преосвященного Феодосия Углицкого, архиепсков черніговских, потвержаем данные листы на фундоване и уживане млына пречстному гспдну отцу Иосифу, протопопі вороїжскому, и позволяем з того млына пожитков уживати так ему, яко и потомком его, и кому зхочет тот млын пустити в кгрунтах нших катедралных под селом Погребками на ріці Ивоті построенный. Варуем зась, абы там жадних до млына займищ и закопов не было и жадной в кгрунтах катедралных до млына неналежных и неотданных шкоди не чинено. Що кожному тепер и в потомные часы извістно да будет. Достойнішого же ради увідения и кріпости сей лист нш з подписом руки при звыклой печати менованому пречстному отцу протопопі выдати повеліхом.

Писан в катебри архиепскакой черніговской року 1698 мсца февруар[ия] дня 17.

Рукою власною.

Запис на звороті іншою рукою: "В сем універсалі любо една именуется особа, однак он як прчстному отцу протопопі вороніжскому, так и пну Иоанну Холодовичу, швакрови его, ест служащий, поневаж кгрунт той обоім их млстем в очизні (?) поданий".

(НБУВ. – IP. – Ф. I. – № 59271. – Оригінал, написаний на друкованому (!) бланку автора, завірений печаткою. Курсивом виділено друкований текст. Пізніший запис: "1698-о года февраля 31 дня")

№ 4

1698, серпня 24 (14). – Конотоп. – Заповіт конотопського священника о. Корнилія.

"Я, на имя зовемиий отец Корнилий, мешкающий во грады Конотопі, будучи от Господа Бога хоробою навіжоний и звлаща чуючися же ближче мені приходить до смерти, нежели к животу за доброй еще памяти и зуполного розуму моего позосталие убожество мое распоряжаю яко по обикновению своему за спасенне и за отпущение гріхов своїх отказую и записую золотих сто на святую Софию, на церков печерскую отказую золотих осмьдесят на церков соборную конотопскую Рождества Богородици, сто золотих и таляр на святых 40 мучеников, сорок золотих и таляр святителя Христова Николая, сорок золотих и таляр на Рождество Богородици конотопской трафолой отказую друку лвовского до того ж храму Рождества Богородици, отказую комору посред ринку коморное окно середь комори на успение тож едно окно з краю от шевні (?), комора шинковная на три церкви записуется на Георгия, на сорок святых, на святого Николая, зятю моему Марку отказую комору окно из дверми, комору верхнюю унукові моему записую и готових грошей тому унукові чехами талярей десять, отцу Афанасию, брату моему, записую рясу тонкую, лисями подшитую, синові его жупан каруновий из гузіками срібними, тріодь постную друку львовского отказую до Рождества Богородици, тріодь цвітнуню отцу Афанасию записую, а скриня из книжками, якие есть зо всім, записую Марку моему, старшому Левку записую мазку (?) из двором и клячу, дерева різаного шестнадцать колод и подвалин три отказую на церков соборную, на монастыр печерский записую пояс позлоцістий на сорокоусти в Конотопі до церковъ божественних пречестним отцем пресвітером конотопским на ...ную церковъ по осм коп, дадем по таляру, папамарам по золотому, срібла ...аного пять гривень Марку, зятю моему, виписую. Которое мое легованное и записанное убожество достойно и праведно по моему обикновению, кому що леговано, все сие суть записано и утверждено сим тестаментом моим яко то на обители святые киевские на святую Софию и на церков печерскую, так теж на церкви Божие конотопские, а особливе Марку, зятю моему, и брату моему Афанасию из его сином и Левку Старому вся сия есть вещей описанно до увідомления, кто би потребовати міл в кожного суду и права; тут теж дарую и напоминаю сим тестаментом моим, абы кождий прытом и родич мой, близкий и далекий, не важился сего тестаменту моего касовати кому що есть записано и хто би міл сей тестамент мой з приятелей моих, близких и далеких, касовати и турбовати такое мое из волі учиненное записанное убожество, такового заклинаю святыми отци, иже во Никеи 313-ти. Которий мой сей тестамент писан при людех зацних и віри годних.

Діялось во граді Конотопі року Божого 1698 місяця августа дня 14.

На сем же тестаменті моем устне упрошоный уряд конотопский о подписи имен и о притисненя печатей звиклих урядових в кожного суду и права для ліпшого увірення и певности.

Андрей Кандиба, наказний сотник конотопский (м.п.)

Игнат Макуха, атаман городовий (м.п.).

Гаврило Семенович, войт конотопский (м.п.).

Люде там бившие при справінню сего тестаменту мещане конотопские особи зацние Иван, цехмистр кушнірський, Иван Лесенко, Алекса Крамар, Алексій Кириленко, Григорий Кривецкий, Феодор Петрович, писар конотопский подписовал рукою власною.

(НБУВ. – ІР. – Ф. І. – № 57808. – Копія кінця ХІХ ст.)